

Michał Gancarz

Uniwersytet Zielonogórski

e-mail: michal.j.gancarz@gmail.com

UWARUNKOWANIA RELACJI SPOŁECZNYCH OSÓB DOTKNIĘTYCH DEPRESJĄ. BADANIA Z WYKORZYSTANIEM METODY VERBATIM

Celem badań było poznanie uwarunkowań relacji społecznych osób dotkniętych depresją. Wykorzystano metodę zaczerpniętą z tradycji teatru dokumentalnego. Zastosowana procedura badawcza miała na celu stworzenie bardziej komfortowej platformy do rozmów z ludźmi na trudne tematy. Ważnym aspektem było również zweryfikowanie użyteczności podejścia badawczego powstałego na styku dwóch dziedzin zainteresowanych życiem społecznym, na przykładzie relacji społecznych osób z depresją.

Uwagę zwraca fakt, że tradycja badań jakościowych w naukach społecznych wykazuje bliskie powiązania z metodami wykorzystywanymi w teatrze dokumentalnym. Teatr dokumentalny jest praktyką dramatyczną, która polega na odwoływaniu się w doborze problematyki do aktualnych i palących kwestii społecznych. W myśl stwierdzenia, że „życie pisze najlepsze scenariusze”, uznać można, iż teatr dokumentalny jest wykorzystywany do tworzenia scenariusza scenicznego. Badacz wybiera interesujący go temat, zbiera materiały (tj. przeprowadza wywiady z osobami badanymi i je nagrywa), a następnie tworzy scenariusz i wystawia sztukę przy użyciu minimalnych środków scenicznych. Główne cechy teatru dokumentalnego to:

- fakty i autentyczność: przedstawienia teatralne opierają się na źródłach dokumentalnych, takich jak wywiady, relacje, archiwa audio lub wideo, raporty, transkrypcje itp. Aktorzy starają się jak najwierniej odwzorować postaci i sytuacje;
- badanie społecznych i politycznych kwestii: teatr dokumentalny często skupia się na istotnych problemach społecznych, politycznych lub kulturowych, aby zwrócić uwagę na istniejące problemy i skłonić widzów do refleksji;
- współpraca z rzeczywistymi osobami: często twórcy teatru dokumentalnego pracują z rzeczywistymi bohaterami historii, zapraszając ich do udziału w procesie tworzenia przedstawienia lub wykorzystując ich świadectwa i historię jako źródło inspiracji;
- różnorodność form: teatr dokumentalny może przyjmować różne formy, w tym monodramy, spektakle zbiorowe czy interaktywne instalacje teatralne.

Teatr dokumentalny ma następujące cele i zadania:

1. Teatr.doc ukazuje ostre konflikty współczesnego społeczeństwa.
2. Teatr.doc bada graniczne obszary ludzkiej egzystencji.
3. Teatr.doc wita autorów wchodzących w konflikty.
4. Teatr.doc jest zainteresowany tematami prowokacyjnymi.
5. Teatr.doc jest zainteresowany nowym spojrzeniem na znane zjawiska.
6. Teatr.doc jest zainteresowany innowacyjnymi technikami produkcji teatralnej.
7. Teatr.doc jest zainteresowany tematyką, która wcześniej nie była badana przez teatr.
8. Teatr.doc uważa, że ważne są prostota i jasność wypowiedzi.
9. Teatr.doc uważa, że ważny jest społeczny wymiar przedstawienia.
10. Teatr.doc odrzuca pojęcie „sztuki dla sztuki” (Bołotian 2018).

Teatr dokumentalny ma ogromny potencjał, aby silnie oddziaływać na widzów, ponieważ łączy w sobie emocje i autentyczność prawdziwych historii z siłą teatralnej prezentacji. Przez to, że historię tworzymy z prawdziwych wypowiedzi, nabiera ona autentyczności. Dużym plusem, który widzimy w wykorzystywaniu teatru dokumentalnego w badaniach jakościowych, jest właśnie siła autentyczności. Można się zastanowić, co ma większą siłę przebicia: prawdziwa historia czy same wnioski z wywiadu? Dziś nauka musi walczyć z treściami, które kolokwialnie nazwać można „treściami ładnymi”, dlatego więc również nauki nie spróbować ubrać w atrakcyjne szaty?

Przykład spektaklu opartego na teatrze dokumentalnym

Źródło: blog teatralny „Byłam widziałam”, <https://bylamwidzialam.pl/tag/teatr-dokumentalny/> [dostęp: 20.10.2023].

Metodą, która została użyta do zebrania materiałów, jest tzw. metoda verbatim (z łac. 'dosłowny'). Jest ona

techniką tworzenia tekstu metodą montażu dosłownie zapisanej mowy. Schemat pracy w punktach można przedstawić następująco: dramaturg wybiera temat, zbiera materiał, to znaczy przeprowadza wywiady z osobami niezbędnymi do przedstawienia tematu, nagrywa je, z tego wszystkiego tworzy sztukę i wystawia ją. Nie jest to technika szczególnie nowatorska (dokument był wykorzystywany w literaturze artystycznej również wcześniej), jednak ponownie narodziła się w wieku XX właśnie, w dramacie dokumentalnym, swoistym „potomku” dramatu historycznego, zaś w początkach XXI wieku – w dramacie-verbatimie, tworzonym wyłącznie w oparciu o żywą mowę. Nowa metoda przyszła do nas oczywiście z Zachodu, a konkretnie ze znanego londyńskiego teatru Royal Court, w którym została opracowana. Royal Court był pierwszym londyńskim teatrem repertuarowym, który za swój podstawowy cel uznał wystawianie znaczących utworów autorów współczesnych (Bołotian 2018).

Główne cechy metody to:

- dosłowne zapisy: podczas zbierania danych badacz stara się rejestrować dokładnie to, co mówią badani, nie wprowadzając żadnych zmian ani interpretacji w treści wypowiedzi. Oznacza to, że nawet pauzy, niespodziewane dźwięki, nieścisłości, emocje czy same wady wymowy są odzwierciedlane w transkrypcjach;
- zbieranie różnych rodzajów danych: metoda verbatim może być stosowana do zbierania danych w różnych formach, takich jak wywiady, grupy fokusowe, nagrania audio lub wideo, a także obserwacje. Wszystkie te materiały są dokładnie przepisywane;
- analiza treści: po uzyskaniu dokładnych transkrypcji badacze analizują te treści, aby wychwycić wzorce, tematy, emocje i inne kluczowe aspekty związane z ich badaniem. Metoda ta umożliwia dogłębne zrozumienie perspektyw i doświadczeń badanych;
- dbałość o integralność i wiarygodność danych: metoda verbatim ma na celu zachowanie integralności i wiarygodności zebranych danych, ponieważ minimalizuje ryzyko wprowadzenia subiektywności i błędów interpretacyjnych ze strony badacza;
- wymaga profesjonalnych umiejętności transkrypcji: przy dokładnym rejestrowaniu słów i wyrażeń używanych przez badanych niezbędne jest posiadanie umiejętności transkrypcji, aby zachować dokładność i spójność w procesie (Bołotian 2018).

Metoda wydaje się użyteczna w socjologii dzięki swojej prostocie. Rozmówcy sami podają badaczowi sedno. Nie wdajemy się przy tym w często nieobiektywne i niepewne interpretacje wypowiedzianego słowa, skoro najłatwiej zrozumieć kogoś przez jego dosłowne cytowanie. Wyrażnie zauważalna podczas rozmów jest zwiększona otwartość, ponieważ ludzie lubią mówić o sobie. Ciekawym aspektem były pytania projekcyjne, takie jak np.: „Gdyby spotkać depresję jako osobę w barze/klubie/pubie, to jak by

wyglądała? Jak by się zachowywała? Jaką relację byście mieli? Czy zamienilibyście ze sobą słowo?”. Po opisie przez rozmówców owej osoby zadawaliśmy pytanie, czy badany inspirował się kimś, tworząc tę postać. Uzyskane odpowiedzi były twierdzące, co dowodzi, że ludzie materializują swoje lęki czy ich źródła.

Studenci prowadzący badania mieli trudności w doborze osób do badania i polegali głównie na swoich kręgach znajomych, chociaż kilka razy zadziałała metoda kuli śnieżnej. Sporym wyzwaniem było samo przygotowanie badania. Na początek ułożony został plan rozmowy, jej przebieg, wyeksponowanie pożądanych rezultatów: co jest ważne dla prowadzących badanie, co chcą uzyskać i jak rozmowa powinna wyglądać. Cały wywiad podzielono na kilka kategorii:

- wiedza ogólna – zadawano pytania ogólnie, a rozmówca nakreślał swój indywidualny przypadek;
- reakcje – stawiano pytania o to, jak ludzie reagują, gdy dowiadują się o chorobie rozmówcy: „Czy pojawiło się jakieś piętno?”, „Czy następuje marginalizacja, a może jakieś przykre reakcje?”. Ważnym aspektem tej kategorii była również rozmowa o tym, czy rozmówca bał się mówić o swojej chorobie, czy też nie. W tej kategorii padało również pytanie o to, jak zdaniem rozmówcy powinno się zachować, gdy ktoś informuje nas o tym, że cierpi na depresję;
- leczenie – pytania w tej kategorii krążyły głównie wokół tematyki otrzymywania pomocy. Badaczy interesowało, czy rozmówcy bali się diagnozy, czy informowali kogoś o diagnozie itp.;
- funkcjonowanie – rozmowa o codziennym funkcjonowaniu z tą chorobą. Ciekawą kwestią było pytanie o to, czy istnieje jakaś rzecz lub ktoś, kto odciąga naszego rozmówcę od myśli o swojej chorobie;
- pytania fokusowe – miały pobudzić kreatywność rozmówców. Rozmówcy odpowiadali pytaniem o to, czy jest jakaś piosenka, która kojarzy im się z depresją; gdyby depresja miała być zwierzęciem, to jakim?; gdyby spotkać depresję jako osobę w barze/klubie/publie, to jak by wyglądała?

Same wyniki badacze uznali za zaskakujące. Rozmówcy byli niesamowicie otwarci, nawet do takiego stopnia, że podczas jednego z wywiadów doszło do *coming outu* (z ang. ‘wychodzić’, dotyczy procesu samodzielnego ujawniania przed innymi ludźmi własnej orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej). W tym wypadku tożsamość płciowa rozmówczyni odgrywała ważną rolę w przebiegu depresji. Prawdziwą furorę robiły pytania fokusowe, gdzie rozmówcy mieli swoją bezpieczną strefę. Gdy zauważano, że rozmowa nabiera mało komfortowego charakteru, zadawano pytania fokusowe, które rozluźniały atmosferę i dostarczały ciekawych informacji. Podczas wywiadu jedna z rozmówczyń poczuła się w pewnym momencie niekomfortowo, zadano jej więc pytanie o to, czy jakaś piosenka kojarzy jej się z jej depresją? Co ciekawe, wywróciło to

prowadzoną rozmowę o sto osiemdziesiąt stopni. Dyskomfort zniknął, a rozmówczyni opowiedziała o dwóch piosenkach: *It's Normal* i *Circus Hop* autorstwa YonKaGor.

W opinii osób przeprowadzających wywiady najważniejszym pytaniem fokusowym było o to, jak wyglądałaby depresja rozmówców. Ciekawe jest to, że wszyscy mieli przygotowaną odpowiedź, pomijając element zastanowienia. Na przykład:

„Facet po czterdziestce, choć z wyglądu bliżej do pięćdziesiątki, koszula w kratę, dzinsy, straszliwie chudy i trochę łysawy”. Rozmówczyni straciła ojca, gdy miała dziesięć lat. Na pytanie, czy ów człowiek przypomina jej kogoś bliskiego, po chwili odpowiedziała twierdząco, że jej zmarłego ojca.

„Niski facet, kręcone włosy i dość nieśmiały. Generalnie widzę siebie, zanim uświadomiłam sobie, że jestem kobietą” – tutaj rozmówczyni mówiła wprost, że widzi dawną siebie.

Właśnie te pytania dają ciekawy ogląd poruszanych kwestii. Badani obrazują materialnie swoje lęki czy choroby. Pokazują nam, jak ciekawym zjawiskiem jest ludzki umysł. Samo badanie przebiegało bardzo sprawnie. Rozmówcy płynęli z tematem; czuli, że to oni są reżyserem spektaklu, a nie my jako badacze. Ostatnie pytanie, które zostało zadane, brzmiało: „Czy chcesz coś przekazać ludziom w podobnym problemie?”. Paradoksalnie odgrywało ono nie tylko rolę terapeutyczną, ale również nadawało rozmówcom siłę sprawczą. Wcielali się w rolę ekspertów od tematu („Da się z tego wyjść. Najgorszą rzeczą, jaką słyszałam, były rzeczy, jakie były mi przekazywane. Nie wiem, nie myślałam o tym. Warto być przy ludziach i dać im wsparcie” – tak wypowiedziała się jedna z rozmówczyń). Na końcu pytana wspomniała jak ciężki był dla niej wywiad, jednak w pewnym stopniu oczyszczający. Tutaj świetnie też widać ludzkie dylematy i wewnętrzne rozterki, jak trzeba sobie radzić („Szukajcie pomocy, bo nie zdajecie sobie sprawy, jak dobre może być wasze życie. Bo mi się wydało, że nie jest u mnie źle. Myślałam, że mogło być gorzej, a powinnam myśleć, że mogłoby być lepiej. Trzeba zawsze dążyć do tego, by było nam jak najlepiej” – tak wypowiadała się druga z rozmówczyń). Druga rozmówczyni podeszła do tematu optymistycznie i zachęcała, aby zawsze szukać sposobu na polepszenie swojego życia i nie zakładać, że mogło być gorzej, jeśli faktycznie jest źle.

Warto zaznaczyć, że były to jedne z najbardziej przyjemnych badań (mimo bardzo trudnego tematu) z punktu widzenia studenta socjologii. Pytania fokusowe okazały się świetnym narzędziem, które pomagało rozmówcom wyrazić swoje myśli i emocje w bardziej subtelny sposób. Pominięcie ich podczas przeprowadzanych wywiadów nastęrczyłoby wielu problemów na płaszczyźnie komunikacyjnej.

Teatr dokumentalny ma ogromny potencjał do przekazywania emocji. Połączenie autentyczności wypowiedzi badanych z dramaturgią teatralną może być bardzo efektywne w przekazywaniu istotnych kwestii społecznych, takich jak depresja. To może przyciągnąć uwagę większej liczby osób i tym samym zwiększyć świadomość

na temat związanych z nią problemów nawet w grupie dotychczas nie wykazującej zainteresowania w tym zakresie. Połączenie teatru dokumentalnego z socjologią jakościową może przynieść unikalne perspektywy na badane tematy, m.in. w łatwiejszy i bardziej przystępny sposób prezentować wyniki badań jakościowych. Owe połączenie tworzy zarazem pewne trudności, możemy bowiem mieć do czynienia z dużym ładunkiem emocjonalnym, a co za tym idzie, obawą, że takie badania nie będą dostatecznie obiektywne. Co istotne jednak, unika się interpretacji wypowiedzianych słów, które są wyłącznie przetwarzane jeden do jednego.

Podsumowując, interdyscyplinarne podejście łączące teatr dokumentalny i socjologię jakościową ma potencjał do dostarczania głębszego zrozumienia społecznych problemów, takich jak depresja. Korzyści wynikające z autentyczności, emocjonalnego oddziaływania i twórczego przekazu mogą przeważać nad trudnościami emocjonalnymi. Kluczem do sukcesu jest staranne przygotowanie i dbałość o uczestników badania.

Bibliografia

- Bołotian I. (2018), *Verbatim. O dramacie w teatrze współczesnym historiografii*, <https://grotowski.net/performer/performer-16/verbatim-o-dramacie-w-teatrze-wspolczesnym> [dostęp: 20.10.2023].
- Mazurkiewicz H. (2018), *Koncepcja habitusu Pierre'a Bourdieu wobec teorii i praktyki teatru dokumentalnego*, <https://grotowski.net/performer/performer-16/koncepcja-habitusu-pierrea-bourdieu> [dostęp: 20.10.2023]

Uwarunkowania relacji społecznych osób dotkniętych depresją. Badania z wykorzystaniem metody verbatim

Streszczenie: Tekst omawia badanie dotyczące relacji społecznych osób dotkniętych depresją, w którym wykorzystano techniki teatru dokumentalnego w celu lepszego zrozumienia tego problemu społecznego. Badania skupiły się na zastosowaniu metody verbatim do zbierania autentycznych wypowiedzi i historii osób z depresją, aby uzyskać bardziej kompleksową perspektywę postrzegania tego tematu. Opisano, jak pytania fokusowe okazały się przydatne w rozmowach z badanymi osobami i jak teatralne podejście pomogło w przekazywaniu emocji i autentyczności w badaniach jakościowych. Podsumowując, jest to interdyscyplinarne podejście łączące teatr dokumentalny i socjologię jakościową, mające potencjał do głębszego zrozumienia problemów społecznych i skupienia w tym zakresie większej uwagi.

Słowa kluczowe: metoda verbatim, teatr dokumentalny, socjologia, badania jakościowe, depresja, pytania fokusowe

Factors Influencing Social Relationships of Individuals Affected by Depression: A Study Using the Verbatim Method

Summary: The text discusses a study on the social relationships of individuals affected by depression, which utilized techniques from documentary theater to gain a better understanding of this social issue. The study focused on the use of the Verbatim method to collect authentic statements and stories from people with depression, aiming to provide a more comprehensive perspective on the topic. The text describes how open-ended questions were found to be helpful during interviews with the research participants and how the theatrical approach assisted in conveying emotions and authenticity in qualitative research. The conclusion highlights that this interdisciplinary approach, combining documentary theater and qualitative sociology, has the potential to deepen the understanding of social issues and can attract a wider audience's attention to these matters.

Keywords: verbatim method, documentary theater, sociology, qualitative research, depression, focus questions